

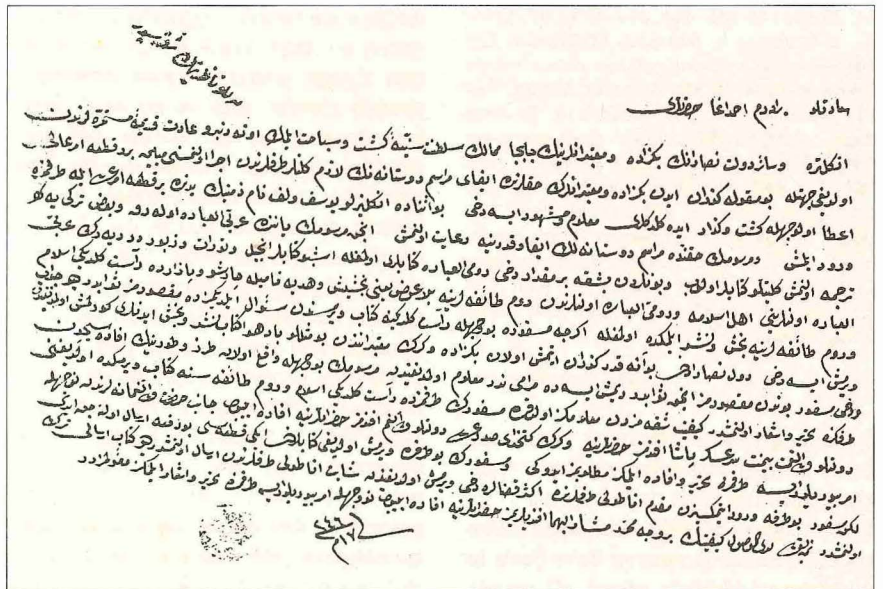
rini tamamlayan iki sayfayı ifade etmektedir. Nitekim Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bosna Beyi Malkoç Bey'e ve Budin beylerbeyine gönderdiği iki hükümde karşı tarafın "vireye mugayir" harekette bulunmaması, Osmanlı idarecilerinin de "ahd ü emana riayeti" tenbih edilmektedir (3 Numaralı Mühimme Defteri, hk. 341, 344). Kalelerin vire ile ve eman talebiyle teslimleri genellikle kolay olmuyor, uzun süren kuşatma ve can ve mal kaybından sonra gerçekleşiyordu. 1548'de İran seferinde Van Kalesi'nin kuşatılması sırasında zor durumda kalan kale müdafilerinden bazıları kaleden iplerle inip boyunlarında kefenleri olduğu halde Osmanlı ordugâhına gelerek eman dilemişler, bunun üzerine 24 Ağustos 1548'de içerideki muhafızların çıkıp gitmesine izin verilerek Van Kalesi emanla teslim alınmıştı (Celalzâde, vr. 391^b-392^a). 1638 Bağdat Seferi'nde kuşatılan kaledeki muhafızlar bir aydan fazla direndikten ve birçok zayıt verdikten sonra eman talebiyle teslim olmuşlardı (Mustafa Nûri Paşa, I, 241). 1645 Girit ve Resmo kuşatmaları da iki aya yakın sürmüş, çaresiz kalan düşman eman talebiyle teslim olmuştu (a.e., I, 245; örnekler için bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 39, 50, 53, 122). Kalelerin fethi esnasında bazan kaledekilere teslim şartlarını ihtiva eden eman kâğıdı, vire kâğıdı verilebilirdi. Meselâ 1690 Eylülünde Niş Kalesi'nin fethi sırasında kaleden çıkacaklara eman kâğıdı verilmiş, böylece yaşlı, çocuk, kadın, erkek, müslüman esirlerden 150'si çıkmış, Macar ve Avusturya askerlerine istedikleri yere gitmelerine izin verilmiş, ancak bunların içinde yer alan 399 "haydut" (hayduk) öldürülmüştür (a.g.e., s. 371). Lajdin Kalesi halkına 1674'te eman verilmesi sırasında taraflar arasında ilginç bir görüşme cereyan etmiştir. Kalenin muhasarası esnasında birkaç hristiyan dışarı çıkarak kendilerini padişahın hâlis tebaası şeklinde tanıtırıp mücadele edenlerin "Barabaş ve Nemçeli kâfirler" olduğunu, kale halkının esir olma karşılığında eman talep ettiğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine eğer sadık tebaa iseler eşkiya güruhundan tamamen ayrılmaları gerektiği, aksi halde kendilerine eman verilmeyeceği belirtilmiş, ardından kale muhafızlarının ileri gelenlerinden birkaç kişi daha sadrazamın huzuruna çıkıp kaledekilerin esirliği kabul ettiklerini bildirince kendilerine eman kâğıdı verilmiştir. Böylece emanla hayatları bağışlanan esir alınarak tersaneeye gönderilmişti (a.g.e., s. 52-54).

Osmanlı Devleti'nde emanın yaygın olarak kullanıldığı ve çok çeşitli siyasî ve ekonomik problemlerin çıktığı bir başka alanı ise Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti nezdindeki elçi ve konsolosları ile tüccarlarının faaliyetleri ve statüleriyle ilgili uygulamalar oluşturmaktadır. İstanbul'un fethinin ardından önce Venedik, daha sonra büyük Avrupa devletleri eman statüsü içinde tek taraflı olarak kendilerine verilen ahidnâmelerle İstanbul'da dâimî elçilik, büyük şehirlerde ise konsolosluklar açmışlardır. Kendilerine bahşedilen ahidnâmelerin hemen hepsinin başında dostluk ve sadakat anlayışı ile emanın verildiği, buna aykırı hareketlerden kaçınılması gerektiği önemle belirtilmiştir. Nitekim ahidnâme verilen devletin düşmanca bir tavır içinde olduğu veya savaş çıktığı zaman bu devletin elçi ve konsolosu ağır hakaretlere mâruz kalır, Yedikule'ye hapsedilirdi. Osmanlı tarihinde buna dair birçok örnek bulunmaktadır.

Eman uygulamasında en yoğun problemler, eman sahibi gayri müslim tüccarların durumlarıyla ilgili olarak ortaya çıkıyordu. Bu nevi tüccara, mensup olduğu devlete verilen ahidnâme hükümlerine göre beratlar verilir, kendilerine can ve mal güvenliği, bazı hallerde kıyafet serbestliği, müslim ve gayri müslim Osmanlı tüccarından ayrı olarak çeşitli imtiyaz ve muafiyetler tanınır, buna kar-

şılık belirlenen şartlara riayet etmeleri istenirdi. Ancak emanlı tüccarın Osmanlı ülkesinde nâil olduğu muafiyet ve imtiyazlardan dolayı birçok Osmanlı tebaası, zimmî tercüman ve tüccar adı altında elçiliklerden temin ettiği "patente" denilen belge ile müste'men statüsüne kavuşuyordu. Ahidnâmelerde yabancı devlet elçilerine bu konuda tanınan sınırlı kontenjan özellikle Rus elçilerince alabildiğine istismar edilmiş, ticarî ve siyasî açıdan Osmanlılar aleyhine olarak pek çok zimmîyi bu statüye kavuşturmuşlardı. Devlet her bakımdan kendi zararına olan bu uygulamayı önlemek ve hatta kaldırmak için XVIII. yüzyılda birçok ferman çıkarmış, ancak dış siyasetteki gücünün zayıflaması sebebiyle bunun önünü alamamıştır. Meselâ III. Ahmed, Şubat 1722'de İzmir ve civarındaki kadıllıklara gönderdiği uzun bir fermanla bütün ayrıntılarıyla bu gayri hukukî uygulamayı anlatarak önlenmesini istemişti (Ahmed Refik, s. 74, hk. 103). Bu konuda ciddi sayılabilecek başarı ise ancak III. Selim zamanında sağlanabildi. Ayrıca devlet çeşitli vesilelerle emanlı harbîleri zimmî statüsüne kaydırarak onları cizye mükellefi yapmaya çalışmıştı. Bu konuda Osmanlı fetva mecmualarında çeşitli örnekler mevcuttur. İkamet süresi bir yılı aşan müste'men zimmî sayıldığı gibi emanlı Osmanlı ülkesine gelip zimmî erkekle evlenen harbî bir ka-

Resmî müsaadeyle seyahat için Osmanlı ülkesine gelip misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Avrupalı beyzadelerin durumları hakkında Midilli nâzirinin arzı (BA, HH, nr. 40835-A)

dının da zimmî olacağı bu fetvalarda belirtilmiştir. Öte yandan başlangıçtan beri devlet kendi tebaası olan zimmîyi harbîden hukukî üstün görmüştür. Ebû-suûd Efendi'nin, emanla gelen harbîlerin zimmî lehine şehâdet edemeyeceğini, bu konuda ahidnâmelerde yer alan hükmün cahil kâtipler tarafından yazıldığını belirten, "Nâ-meşrû olan nesneye emr-i sultânî olmaz" şeklindeki sert fetvası buna bir örnektir (*Fetâvâ-yı Ebû-suûd Efendi*, vr. 191^a).

Diğer bir husus da emanlı tüccarın kendi elçi veya konsolosları vasıtasıyla iş yapması gerekirken muhtelif sebeplerle doğrudan Osmanlı makamları ile muhatap olmasıydı. Buna engel olmak için çeşitli hükümler çıkarılmıştır. İstanbul kaymakamına, İstanbul ve Galata kadılarına hitaben çıkarılan 1699 tarihli bir fermanda müste'men tüccarın elçileri marifeti ve arzlarıyla müracaat etmeyip kendi arzuları ile iş görmesine engel olunması ve bu nevi arzuhallerin reddedilmesi emredilmektedir (Ahmed Refik, s. 27, hk. 37).

XIX. yüzyılda Doğu'yu gezmek, Kudüs'e kutsal ziyarette bulunmak isteyen Avrupalı ve Amerikalı seyyahların, macera meraklısı zenginlerin kendi elçilikleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden aldıkları pasaport ve mürur tezkireleri de emanın bir türünü teşkil etmektedir. Ancak bunların kutsal yerleri ziyaret etmeye yönelik gibi görünen isteklerinin arkasında asıl amaçlarının Avrupa'da kurulmaya başlanan müzeler için antika eşya ve yazma eser toplamak ve bunun da ötesinde Osmanlı şehir ve kasabalarında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak olduğu Osmanlı makamlarınca anlaşılmış, bu sebeple faaliyetlerinin devamlı takip edilmesi mahallî idarecilerden istenmiştir.

Emannâme, eman fermanı tabirleri kaynaklarda sıkça geçmekteyse de bunların çoğunlukla savaş sonunda gayri müslimlere verilen zimmet taahhüdü, ahidnâme, hatta bazan menşur veya berat mahiyetinde olduğu görülmektedir. Nitekim Fâtih Sultan Mehmed'in Galata halkına verdiği emannâme ahidnâme adıyla da anıldığı gibi Yavuz Sultan Selim'in, Kudüs'ün fethi üzerine Rum ve Ermeniler'e verdiği çeşitli imtiyaz ve muafiyetleri içine alan bir emannâme vermiş olması da (T SMA, nr. E 4312, 5585; Uzunçarşılı v.dğr., I. fas., s. 7, nr. 66, 67) bu şekilde değerlendirilebilir (ayrıca bk. AHİDNÂME).

Emannâmeler diğer padişah belgeleri gibi üstünde tuğra taşımakta, unvan kısmında ise yemin cümleleri yer almakta-

dır. Fâtih'in emannâmesi, "Ben ulu padişah" şeklindeki unvandan sonra Allah'a, resulüne, ilâhî kitaplara, 124.000 peygambere, dedesinin, babasının, kendisinin ve oğlunun başlarına, kuşandığı kılıca yemin ederek başlamakta, daha sonra bahşedilen haklar sayılmakta ve tarihle bitmektedir. Eğri Kalesi'ni emanla teslim alan III. Mehmed'in kale halkına verdiği emannâme ise yeminden sonra, "Bindiğim at, kuşandığım kılıç hakkı için" ibaresiyle başlamaktadır (Peçuyulu İbrâhim, II, 194).

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. E 4312, 5585; BA, Cevdet-Hariciye, nr. 385, 1182, 2245; 3 Numaralı Mühimme Defteri, Ankara 1993, hk. 341, 344; Neşri, *Cihan-nümâ* (Unat), II, 765, 767; Celalzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 391^b-392^a; Peçuyulu İbrâhim, *Tarih*, II, 194; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr* (haz. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1973, s. 20, 25, 32, 45, 76, 114, 143, 174, 203; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyî'ât* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1977-79, s. 39, 50, 52-54, 122, 371; *Fetâvâ-yı Ebû-suûd Efendi*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2757, vr. 191^a; Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ*, İstanbul 1243, s. 60-69; Abdullâh Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, İstanbul 1266, s. 156 vd., 163; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1294, I, 80-81, 241, 245; Ahmed Refik [Altınay], *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1930 — İstanbul 1988, s. 27, 74; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 62; a.mlf. v.dğr., *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu: Fermanlar*, Ankara 1985, I. fas., s. 7, nr. 66, 67; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963, s. 66, 76-77; Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1972, s. 98; Aydın Tanerî, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükûmdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı*, Ankara 1978, s. 89, 207, 256; H. Krüger, *Fetwa und Siyar*, Wiesbaden 1978, s. 64, 90, 110, 121, 133, 136-139, 155; Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983, tür.yer.; Halil İnalak, "İmtiyâzât", *EJ*² (İng.), III, 1179-1189; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA*, I, 539-540.

MEHMET İPŞİRLİ

İslâm Hukuku. Gerek Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki eman uygulamaları, gerekse ileriki dönemlerde devletler arası ilişkilerin aldığı yeni şekillere bağlı olarak emanın kapsam ve amacındaki kısmî değişimler, İslâm hukuk doktrinindeki eman kavram ve te-lakkisinin aslı kaynaklarını teşkil eder. İslâm hukuk literatürünün devletler arası hukuka ilişkin bölümlerinde emanın şekli, meydana gelişi, sonuçları, eman verme yetkisi gibi konularda ayrıntılı bir hukuk doktrini gelişmiş, hukuk ekolleri köklü bir geçmiş ve yaygın bir uygulaması olan

bu kurumu hukukî bir anlatım ve açıklamaya kavuşturmak için çalışmışlardır.

İslâm hukukçuları emanın kuruluş ve geçerliliğiyle ilgili olarak bazı unsur ve şartların mevcudiyetini gerekli görmüşlerdir.

1. **Taraf lar.** Eman akdinin tarafları eman veren ile eman isteyendir. Eman verecek kimse mükellef herhangi bir müslüman, devlet başkanı veya temsilcisi olabilir. Aralarında İmâmiyye, Zeydiyye ve İbâziyye'nin de bulunduğu birçok mezhep imamı, "Müslümanlar kendileri dışındakilere karşı tek bir el gibidir. -Kendi aralarında ise- kanları ve malları eşittir. En düşük seviyede olanları dahi onlar adına eman verebilir" (İbn Mâce, "Diyât", 31; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 147) meâlindeki hadise dayanarak kadın-erkek, hür-köle mükellef bulunan her müslümanın verdiği emanın geçerli olduğunu kabul ederken Mâlikî mezhebinden İbnü'l-Mâcîşûn ve İbn Habîb es-Sülemî devlet başkanının onayı şartını getirmektedirler. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve bir rivayete göre Ebû Yûsuf ile İmam Mâlikî kolenin emanını geçerli sayarken Ebû Hanîfe ve Sahnûn, bir başka rivayete göre de Ebû Yûsuf ve Mâlikî bunun için efendisinden cihada çıkma izni almış bulunmasını şart koşmuşlardır. Ebû Hanîfe'nin daha sonra bu görüşünden döndüğü de rivayet edilir. Âlimlerin çoğunluğu mümeyyiz olmayan çocuk ve akıl hastasının emanını geçersiz sayarken mümeyyiz çocuğun emanı konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî mümeyyiz çocuğun emanını câiz görmekte, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Şâfiî, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel ile Zeydiyye, İmâmiyye ve İbâziyye mezhepleri aksini savunmakta, Sahnûn ise devlet başkanının onayı şartını koymaktadır. Zimmînin verdiği emanın câiz olmadığı hususunda ise bütün âlimler görüş birliği içindedir.

Eman isteyen taraf kadın veya erkek, herhangi bir dine mensup veya dinsiz, tek bir kişi ya da bir topluluk olabilir. Bir erkeğe verilen eman hem kendisinin hem de yanında bulunan aile fertlerinin can ve mallarını hukukî güvence altına alır. Eman isteyen kişide casusluk, sabotaj, kıskırtıcılık gibi zarar vermeye yönelik bir kastın olmaması şartı aranmaktadır.

2. **İrade Beyanı.** Emanla aslanan, eman verecek kimsenin iradesini cebir ve hile